

ANALITINĖ ETIKA NEOPOZITYVIZMO IR POSTPOZITYVIZMO IDĖJŲ KONTEKSTE

Rūta Marija Vabalaitė

Vilniaus pedagoginis universitetas
Etikos katedra
Studentų g. 39, Lt-2034 Vilnius
Tel. (8-22) 75 49 30

Analizuojama analitinės etikos raida nuo antimetafizinių nuostatų iki įsitikinimų apie „gėrio“ sąvokos vartoseną ir etinių sprendinių nepalyginamumą. Apžvelgiami G. Moore'o metafizikos kritikos privalumai ir trūkumai. Nagrinėjami deontologinių intuityvistų įsitikinimai, kad tarp teiginių apie pareigas yra analitiškai teisingų teiginių. Atkreipiamas dėmesys į dalinio moralės teiginių patvirtinimo pripažinimą C. Stevensono teorijoje ir jų funkcionavimo konteksto analizę. Vėliau pasukama prie jau priimtų sprendimų bent dalinio patvirtinimo faktais. Bendro elgesio principo pasirinkimo teisingumas lieka racionaliai nepagrįstas. Teigiama, kad iš jo įmanoma logiškai kildinti konkrečius imperatyvus. Atsiranda teorijų, bandančių vertinimus logiškai kildinti iš faktų apie žmogišką prigimtį. Pradedama pripažinti kalbinio ir socialinio konteksto reikšmę, lieka tik atskirų moralinių sprendimų tyrinėjimai.

Raktažodžiai: gėris, pareiga, patvirtinimas, vertinamasis, faktinis.

Atskiros analitinės etikos idėjos nėra naujos. Gėrio sąvokos prasmę nagrinėjo dar Sokratas ir Platonas. Gėrį kaip autonomišką reiškinį ir jausmą kaip moralės šaltinį bandė grįsti XVIII amžiaus anglų sensualistai. Tęsėsi amžinas ginčas dėl gėrio arba pareigos kaip etikos pamato. Pakito tik teorijos tikslai ir minčių eiga. Tokius pokyčius lengviausia suprasti pozityvizmo atgimimo kontekste. Analitiniai etikai patys nagrinėja bei kritikuoja savo bendraminčių teiginius. Šiame straipsnyje detalai neaptariamos atskiros teorijos, nes bendrosios intuityvizmo etikos problemos, G. Moore'o „Etikos principai“ ir analitinė etika tolerancijos aspektu yra nagrinėtos Č. Kalendos (12) ir G. Miniotaitės (17, 18) darbuose, o pastaruojų metu pasirodė keletas kny-

gų (13, 19), greta kitų teorijų pristatančių ir analitinę etiką. Straipsnio tikslas atsekti analitinės etikos problemų sąsajas su pozityvistinių programų kaita. Paieškoti tokių sąsajų paskatino vieno iš analitinės etikos kūrėjų R. Hare'o teiginys, kad jo deramo elgesio teorija atitinka K. Popperio falsifikabilumo kaip prasmės kriterijaus siūlymą (9, 87–88). Žinoma, sąsajų esama ne vien tarp jų dviejų teorijų. Gerai žinomas dalykas yra ankstyvojo neopozityvizmo įtaka emotyvistinei etikos interpretacijai. Radus, ar bent patikėjęs, kad radus, mokslo ir metafizikos atribojimo kriterijų, etinius traktatus tektų priskirti tai gausiai knygų grupei, kurią dar prieš porą amžių D. Hume'as rekomendavo mesti į ugnį. Vis dėlto juos ištiko ne tokia radikali lem-

tis. Etiniai „teiginiai“ buvo prilyginti gestams, mimikai, intonacijoms, t. y. į teisingumą nepretenduojančioms emocijų išraiškoms. Kitas variantas – gerai žinomos ankstyvojo L. Wittgensteino mintys, kad pasaulio prasmė ir vertės yra už faktų visumos. Taigi ir etika atsiduria už pasaulio ribų. Joje keliami esminiai klausimai, bet pati jų kėlimo galimybė yra stebuklas, tuo labiau neįmanoma į juos atsakyti. S. Toulmino nuomone, etikos reikšmingumas Wittgensteinui atrodo visiškai aiškus (26, 297). N. Garveris teigia, kad ir pats Wittgensteinas pabrėžė etinę savo darbo reikšmę (5, 76; 100). Be to, vėlesnės šio klasiko mintys liudija, kad analitinė etika nėra vien XX amžiaus pozityvizmo idėjų taikymas etikos problemoms spręsti. Esaties ir privalomybės santykio apmąstymai galėjo skatinti kitų modalumų teiginių tyrinėjimus. Tad greičiausiai etika ir filosofija veikė viena kitą.

Pirmoji tokia sąsaja galėtų būti metafizinės etikos kritika Moore'o veikale „Etikos principai“ (1903). Kodėl metafizika daro natūralistinę klaidą? Formaliai tai visiškai aišku, nes šis teiginys logiškai išplaukia iš pagrindinės Moore'o minties, kad gėris negali būti apibrėžtas jokia kita savybe arba jų junginiu. Kokį turinį toks argumentas įgyja analizuojant metafizinę etiką? Autorius pripažįsta, kad metafizinės gėrio interpretacijos pateikia gėrio aiškinimus, kurie yra gana artimi tiesai. Jos interpretuoja gėrį kaip kažką visiškai skirtingą nuo to, kas egzistuoja konkrečiame laiko ir erdvės taške. Moore'as neįigia, kad metafizika kalba ne tik apie tai, kas yra visiškai anapusinėje tikrovėje, ir pripažįsta, kad metafizika nagrinėja skaičius ir abstrakcijas. Gėris, jo nuomone, yra nenatūrali savybė. Akivaizdu, kad gamtinėje tikrovėje nėra normų, idealų, vertinimo kriterijų. Jie yra už „tikrai“ egzistuojančių dalykų. Mumyse yra tos privalomybės srities dalelytė proto bei sąžinės pavidai-

lu. Priimta galvoti, kad metafizinė sritis esanti už gamtinių dalykų, tad, pasinaudoję Moore'o mintimi, kad ji nėra visiškai anapus mūsų, ją galėtume laikyti ir normų buveine. Bet, jo paties nuomone, metafizika galibūti naudinga etikai tiek, kiek bet kuri fantazija. Ir metafizinės etikos pateikiami idealai, ir fantazijos galinčios pasitarnauti tik kaip medžiaga vertinimo pratyboms. Moore'as išskiria dvi metafizinės etikos kryptis. Pirmoji teigia, kad yra absoliuti būtis ir ji viską lemia. Šiuo atveju belieka tik pritarti autoriui, kad gėris šiapusybėje netenka prasmės; daugindami gėrio apraiškas savo pasaulyje, nieko nepakeičiame anapusybėje, visi mūsų veiksmai bei poelgiai yra tik šešėliški. Be abejo, daugelis metafizikų teigia, kad tikrovė yra tik gėris, įvairių laipsnių gėris. Bet ar postulavus, kad viskas yra gėris, neįmanoma jo didinti? Gali būti iš anksto numatyta, kad numatytoji harmonija nuolat stiprės. Mes turėsime protingėti, vaduotis iš pasyvumo. Šis mūsų tobulėjimas bus iš anksto nulemtas, mes nebūsime savaveiksmiai. Kita vertus, Moore'as būtų galėjęs nurodyti, kad metafizika nebūtinai teigia, kad visa, kas yra metafizinėje srityje, yra gėris. Tai galbūt labiau bloga negu gera. Bet kuriuo atveju tvirtinama, kad ši sritis egzistuoja ir nuo mūsų nepriklauso. Mūsų vertinimai yra beprasmiai. Tokios teorijos mums nurodo kitokį uždavinį – būti priešpriešais tikrajam pasaulio pradui. Ir pirmoji, ir antroji pozicija nėra visiškai nuoseklios. Postulavus tikrąją, nuo mūsų nepriklausančią, bet mus sąlygojančią tikrovę, nurodyti, ko mes turėtume siekti, būtų beprasmiška. Tad Moore'o kritika atkreipia dėmesį į neišspręstą problemą.

Antrąsias metafizines teorijas autorius laiko bandymais apibrėžti gėrį kaip tam tikro jausmo arba tam tikro valios akto objektą. Negalėtume neigti argumentų, nukreiptų prieš Dievą ir tik

postuluotą autonomišką gerą valią kaip moralės šaltinius. Kita vertus, autorius siūlo skirti gėrio suvokimą nuo dalykų vertės suvokimo: „galima būtų tarti, jog tai, kad dalykas yra geras, yra identiška tam, kad jam tam tikru būdu teikiama pirmenybė“ (14, 133), bet, jo nuomone, tai nėra teisinga. Taigi pripažįstama patiems dalykams priklausanti vertė. Pabrėžiama, kad ji visiškai nepriklauso nuo vertinimo¹. Tad kyla abejonė, ar pats gėris Moore'o teorijoje nevirsta metafiziniu dalyku. Juk esama autorių, teigiančių, kad empirinės tikrovės pamatą sudarantis metafizinis pradas yra suvokiamas intuityviai². Jei kalbame apie normalų žmogų apskritai, jo vertinimus galime laikyti ir teiginiais apie gerumą. Kas ir kodėl vertinama, liks neatsakyta, tad nepridursime abejotino teiginio. Tai, kad visi kažką laiko geru, dar nereiškia absoliutaus to dalyko gerumo. Gerų dalykų galime tokiais nelaikyti, bet galėsime pagrįstai kalbėti apie jų gerumą tik tuo atveju, kai nors *kas nors* juos teigiamai įvertins. Moore'as pasinaudoja analogija, kad tai, kas teisinga, nėra teisinga todėl, kad tai laikome teisingu. Bet galbūt gėris yra dar mažiau intersubjektyvus³ dalykas? Ir gėris, ir vertingumas nėra gamtinės savybės. Bet ar viskas, kas vertinga, yra gera? Tai gali būti vertinga dėl kitos, nemoralinės vertės. Moore'as nagrinėja įvairius gerus dalykus ir teigia, kad „visos viena-

¹ Ir vėlesniame straipsnyje „Ar gerumas yra savybė?“ (1932) Moore'as laikosi tos pačios nuomonės, kad gerumas yra pačių daiktų savybė, o ne santykinė ypatybė (15, 96–97).

² Akivaizdžiausias pavyzdys būtų H. Bergsono „gyvybės polėkis“.

³ Intersubjektyvus tos pačios kultūros žmonėms. Remiuosi E. Gellnerio abejonėmis: „nesu tikras, ar mes vis dėlto turime moralę anapus kultūros“ (6, 84); „gal mes galiausiai iš tiesų negalime nustatyti vertybių, o tos, kuriomis vadovaujamesi gyvenime ir kurios įkvepia žmones, yra sąlyginės ir negali turėti jokio kito pamato kaip tik uždaras, save grindžiančias mąstymo ir jausmų sistemas, kurias mes vadiname kultūromis“ (6, 86).

lytės gėrybės glūdi meilėje gražiems dalykams arba geriems žmonėms“ (14, 224). Mums šiuo atveju yra svarbus estetinės vertės gerumo pripažinimas. Tad jeigu kas nors yra vien estetiškai vertingas, bet tiesiogiai blogas moraline prasme, tai dar neneigia galimybės, kad netiesiogiai šis dalykas turės ir etinę vertę, kaip teikiantis vertingą išgyvenimą. Nepaisant šių ir kai kurių kitų abejotinų detalių⁴, niekas neginčija „Etikos principų“ įtakos XX amžiaus pozityvistinių krypčių filosofijai.

Antimetafizinę nuostatą remia ir filosofai, moralės pamatu laikantys intuityvų pareigų suvokimą. H. Prichardas straipsnyje „Ar moralės filosofija remiasi klaida?“ (1912) teigia, kad moralinis mąstymas tiesiogiai sprendžia apie pareigą. Toks sprendimas nereikalauja įrodymų. Pareigos suvokimą autorius gretina su sprendimu apie aritmetinės tapatybės teisingumą, tad teiginiai apie pareigas prilyginami analitiškai teisingiems teiginiais. W. Rossas konkretizuoja šias mintis, su matematiniais teiginiais lygindamas tik teiginius apie *prima facie*⁵ pareigas. Jas suvokiame tiesiogiai kaip pasaulio struktūrą. Bet kuri tokia pareiga esąs objektyvus faktas, sudarantis kurios nors situacijos dalį. Rossas jas laiko taip pat akivaizdžiomis kaip matematikos aksiomas. Jis teigia, kad „moralės tvarka, išreikšta šiuose [apie *prima facie* pareigas] teiginiuose, yra tiek pat visatos pamatinės prigimties dalis (ir galime pridurti, kiekvienos gali-

⁴ Ir paties W. Frankena'os argumentas nėra visiškai tikslus, ypač dėl to, kad pripažįstama atskira reikšmių sritis (4, 58–59). C. Stevensonas įvertina Moore'o pastebėjimo, kad teiginiai apie gėrį nėra teiginiai apie empirinius faktus, privalumą, bet kaltina jį sukūrus „tam tikro 'nenatūralaus' mokslo teiginį, turintį ypatingą paslaptinę objektą“ (24, 108).

⁵ *Prima facie* – iš pirmo žvilgsnio (lot.). Autorius turi galvoje ne absoliučias ir ne atskiroje konkrečioje situacijoje glūdinčias, bet bendriausias, akivaizdžiausias pareigas.

mos visatos, kurioje apskritai būtų moralės veikėjai) kaip erdvės arba skaičių struktūra, išreikšta geometrijos ar aritmetikos aksiomose“ (21, 397). Pagal šią teoriją, pirmiausia yra suprantamas atskiro tam tikros rūšies poelgio *prima facie* teisingumas. Bendro *prima facie* pareigos principo akivaizdumas suvokiamas refleksijos dėka. Principų suvokimas yra analitiškai teisingas, bet jų taikymo teisingumas yra tik tikėtinas. Autorius pripažįsta, kad teiginiai apie konkretaus poelgio teisingumą nėra analitiškai teisingi, nes negalime žinoti visų pareigų. Vėlesnėje knygoje „Etikos pamatai“ (1939) autorius nekeičia nuostatos, kad *prima facie* pareigos galioja bet kuriam protingam žmogui. Skirtingų moralės principų atskirose bendrijose šaltiniai yra tik skirtingos aplinkybės, skirtingi įsitikinimai apie faktus, bet ne apie pačius moralės klausimus. Be to, pripažindamas absoliutų *prima facie* pareigų akivaizdumą, autorius pabrėžia, kad šių pareigų hierarchija nėra akivaizdi duotybė. Jis teigia, kad mūsų nuomonių apie moralę skirtumų ištakų tenka ieškoti ir „santykinių daiktų, kurie yra pripažinti vertingais, vertės nustatyme“ (22, 19). Taigi matome, kad Rosso teorija pretenduoja tik į dalinį konkrečių moralės teiginių teisingumo patvirtinimą akivaizdžiais faktais.

Tik dalinis moralės teiginių pagrindimas empiriniais faktais pripažįstamas ir jau minėto emotyvizmo atstovo Stevensonso teorijoje. Priešingai grynojo emotyvizmo šalininkams, jis grįžta prie faktinių teiginių įtakos moralės svarstymams. Įsitikinimų teisingumas gali būti patvirtintas faktais. Tikėtina, kad teisingi įsitikinimai gali veikti racionaliai nepagrindžiamas nuostatas. Žinoma, Stevensonas dėmesį sutelkia būtent į emocinį moralės teiginių komponentą ir tvirtina, kad vyraujantys papročiai neturi būti minimi logiškai apibrėžiant etikos sąvokas. Ta-

čiau pabrėžia, kad riba tarp aprašomojo ir emocinio etikos sąvokų komponentų yra nepastovi. Jis tvirtina, kad „geras’ kartais yra vartojamas taip pat, kaip kuriam ‘beveik visuotinai pritariama’ arba ‘pritaria mūsų bendrijos nariai’, arba ‘paprastai pritari Tu (klausytojas) ar aš (kalbėtojas)’ ir taip toliau. Čia nuoroda į nuostatas faktiškai yra labiau aprašomoji negu emocinė“ (24, 84). Riba tarp etikos sąvokų komponentų priklauso nuo tuo metu vyraujančių bendrijos įsitikinimų. Aprašomoji reikšmė formuojasi daugelio nuostatų išraiškose. Bendrija daro įtaką vieniniams žmonių sprendimams, kiekvienas kalbėtojas būna ir klausytoju, o šiose sąveikose susiformuoja bendri požiūriai. Kiekviename stabilioje visuomenėje egzistuoja tam tikras sutarimas dėl moralinių nuostatų. Moralines nuostatas suformuoja auklėjimas. Nors ir nėra taisyklių sistemos, lemiančios moralės terminų vartojimą, ir analizė negali atskleisti „tikrosios“ jų prasmės, autoriaus nuomone, „apibrėžimai turi vadovautis svarbiausiomis paskirtimis, kurioms bet kuri etinė sąvoka yra paprastai vartojama“ (24, 87). Taigi Stevensonso aiškinime galime rasti teiginių, liudijančių posūkį į konteksto reikšmės analizę.

Wittgensteinas „Paskaitoje apie etiką“ (1929)⁶ išskiria absoliutų ir santykinį gėrį. Sprendiniai apie antrąjį gali būti pakeisti faktiniais teiginiais, bet neturi etinės prasmės (28, 5–7). Matyt, ši mintis buvo pirmasis žingsnis link vėlesnių išvadų, kad etinės sąvokos įgyja reikšmę tik vartosenoje.

Iš pirmo žvilgsnio P. Nowell-Smitho gėrio ir etinių pasakymų reikšmės teorija savo radikalumu lyg ir prilygsta P. Feyerabendo mintims. Net ir tas pats žmogus vienu metu tokiomis pat konkrečiomis aplinkybėmis gali tam pačiam žo-

⁶ Publikuota daug vėliau – 1965 metų sausio mėnesį.

džiui „geras“ teikti skirtingas reikšmes. Autoriaus žodžiais, „‘geras’ yra *Janus*⁷ – žodis *par excellence*, jis dažnai yra vartojamas atlikti daugiau negu vieną uždavinį vienu atveju“ (20, 146). Loginiai ryšiai neegzistuoja net tarp tą pačią atskirą situaciją apibūdinančių ir tik joje įvairias etines prasmes įgyjančių sąvokų ir teiginių. Vertinamieji žodžiai, jo nuomone, „yra vartojami išreikšti skoniams ir pirmenybės teikimui, išreikšti sprendimams ir pasirinkimui, kritikuoti, nustatyti rangą ir įvertinti, patarti, priminti, perspėti, įkalbėti ir atkalbėti, pagirti, padrašinti ir papeikti, paskelbti ir patraukti dėmesį į taisykles bei, be abejo, taip pat ir kitoms paskirtims“ (20, 87). Teiginiai, išreiškiantys teigiamą ar neigiamą įvertinimą, pirmenybės teikimą, siūlymą tam tikrų būdu elgtis, nėra logiškai susiję. Tačiau Nowell-Smithas neigia analitinių ir sintetinių teiginių priešpriešą ir kalba apie savitą kvaziloginę mūsų kalbos logiką. Žinoma, ji nėra tokia griežta, kad ką nors gerai įvertinusių žmonių, bet balsavusių prieš šį ką nors, kaltintume prieštaravimu sau pačiam. Autorius teigia, kad „atsitiktiniai“ ryšiai tarp įvairių vertinimų saugojami kalbos logikoje. Tai, kad tas pats žodis yra vartojamas įvairiais atvejais, nėra atsitiktinumas, tik šis faktas negali būti logiškai paaiškintas. Sprendimai ir imperatyvai logiškai neseka iš psichologinių ir istorinių aprašymų. Tai ginesą būtinų ryšių tarp atskirų moralinių teiginių, pripažįstama tik kontekstuali etinių sąvokų prasmė. Nebelieka viską grindžiančio „didžiojo pasakojimo“ apie moralę.

Savitą moralinių posakių logiką pripažįsta ir J. Wisdomas. Jo nuomone, teiginiai, išreiškiantys elgesio vertinimus, kaip ir daugelis kitų teiginių, turi savitą nededukcinę „logiką“.

⁷ *Janus* (lot.) – senovės romėnų dvideidis dievas. Autorius šiuo vardu vadina keletą paskirčių turinčius dalykus.

Jų teisingumas negali būti įrodytas, bet „poelgio sekos privalumai ir trūkumai gali būti parodyti, pastatant ją šalia kitų poelgių“ (27, 345). Tad vertinimo pateisinimas yra įmanomas tik atsižvelgus į kultūrinį kontekstą ir pasitelkus įvairius elgesio analogiškais atvejais pavyzdžius.

Bandymai panaikinti faktų ir vertybių priešpriešą, nagrinėjant kultūrinės institucijas, implikuojančias privalėjimą laikytis jas konstituojančių taisyklių, yra gerai žinomi. Kita vertus, pats J. Austinas pripažįsta, kad niekas, kas išitraukė į tam tikrą veiklą, nėra besąlygiškai ipareigotas laikytis įprastų taisyklių. Prieš priešingą teiginį, jo nuomone, galioja tas pats argumentas kaip ir prieš „privalo“ išvedimą iš „yra“ (1, 29). Galima atsekti šių minčių analogiją su Wittgensteino žaidimų samprata. Žaidimams galioja taisyklės, papročiai liepia joms paklusti, tačiau iš bet kurio žaidimo galima išeiti. J. Searle'as, gindamas savo teoriją, aprašo net 9 privalėjimą implikuojančio kalbos akto *sėkmingumo sąlygas* (23, 57–61). Ir, matyt, būtent čia paslepia perėjimą nuo esaties prie privalomybės. Kritikai pažymi, kad būtina tokio perėjimo prielaida yra moralinis išipareigojimas palaikyti institucijos funkcionavimą. Vien iš instituciją konstituojančių taisyklių reikšmės privalomybė neryškėja ypač tuomet, kai kas nors nepalaiko institucijos, o, priešingai, yra nusiteikęs ją ardyti. Net jeigu sutiktume, kad sėkmingas kalbos aktas implikuoja privalėjimą padaryti tai, kad dalykų tvarka atitiktų pozicinį akto turinį, ši teorija nepaaiškintų daugelio moralės apraiškų arba turėtų būti be galo išplėsta. Jeigu pažadus suprastume kaip tiesioginius išipareigojimus, negalėtume paaiškinti faktų, kai nieko nežadėjome, nieko nedarėme, bet būtent todėl blogai pasielgėme. Išipareigojimą galima suprasti analogiškai kaip ir prita-

rimo visuomenės sutarčiai interpretaciją⁸. Gyvendami bendrijoje, įsipareigojame laikytis joje galiojančių įstatymų, normų (nors jų būna ir prieštaringų), Dievo įsakymų ir pan. Toks sutarimas yra visiškai natūralus, bet kartu nebeįvelgiantis etinio kalbos aktų teorijos aspekto originalumo. Straipsnio tikslams nėra tiek svarbu, ar šios teorijos bandymas yra sėkmingas, nes bet kuriuo atveju ir ji, ir jos kritikai tiria istorinį kontekstą – institucijas arba istoriškai susiklostančias moralės normas kaip svarbiausią instituciją.

Vėliau nebesiekiami formuluoti moralės teiginių remiantis stebėtais faktais ir loginėmis išvadomis, pasitenkinama daliniu sprendinių patvirtinimu faktais, t. y. aiškinamos jau esančių sprendinių teisingumo sąlygos. Hare'o teorija rodo, kad loginis atskirų sprendinių išvedimas yra įmanomas, kai bendras moralės principas yra jau išsirinktas. Jis teigia, kad savo poelgio priežasties pateikimas įtraukia nuorodą į taisyklę, maksimą ar principą, ir šis teiginys yra analitiškai teisingas. Norint pagrįsti savo sprendimą, reikia nurodyti pasirinkto poelgio padarinius ir bendrą elgesio principą, kuriuo buvo remtasi pasirenkant, bei to principo laikymosi padarinius. Autoriaus žodžiais „visiškas sprendimo pateisinimas susidarytų iš išsamios ataskaitos apie jo padarinius, apie principus, pagal kuriuos jis atliktas, ir taip pat apie šių principų laikymosi padarinius, nes, žinoma, būtent principų laikymosi padariniai (kuriuose faktiškai glūdi jų reikalavimų vykdymas) jiems suteikia turinį. Tad verčiami nuodugnai pagrįsti sprendimą, turime pateikti nuodugną gyvenimo būdo, kurio da-

lis „jis yra, detalių aprašymą“ (8, 69). Net jeigu tai būtų įmanoma, liktų galimybė rinktis kitus bendrus elgesio principus⁹. Hare'as argumentuoja, kad toks pasirinkimas nėra visiškai savavališkas. Jeigu yra pateiktas nuodugnus gyvenimo aprašymas, dar ką nors pridurti neįmanoma jau vien dėl to, kad jis nuodugnus. Kaltinimas nepagrįstumu būtų panašus į tvirtinimą, kad nuodugnus visatos aprašymas yra nepagrįstas todėl, kad jau joks kitas faktas negali būti pasitelktas jam patvirtinti. Nors pagrindinio principo pasirinkimo negalima išvesti iš kitų principų, autorius, pasitelkdamas pavyzdį¹⁰, lyg ir leidžia suprasti, kad pagrindinio principo teisingumas gali būti akivaizdus. Atrodytų, kad šis pagrindinis principas yra analogiškas nepagrindžiamoms, bet tam tikru metu lyg ir akivaizdžioms, mokslo branduolio prielaidoms. Taigi Hare'as bando įrodyti, kad ir bendrų principų išsirinkimas nėra visiškai nepagrįstas. Autorius akivaizdžiai pripažįsta istorinio konteksto reikšmę. Principus jis laiko ilgalaikio formavimosi vaisiais, paremtais daugelio kartų darbu – sprendimais pagal šiuos principus. Taikomi prie aplinkybių, šie principai kinta, netgi gerėja. Šmaikščiu jo posakiu, palikti žmogų pradėti rinktis elgesio būdus iš pradžių būtų tas pats, kas leisti vaiką į mokslinę laboratoriją be knygų ir be paaiškinimų. Bendri moralės principai patvirtinami arba atmetami istorijos bėgyje. Etika negali ir neturi siūlyti racionaliausių moralės

⁹ Pirma, pasirinkimo ir to pasirinkimo priežasčių ryšys nėra loginis. Antra, ypač fanatikas gali siekti, kad jo „kilni idėja“ taptų universalizuojama preskripcija.

¹⁰ „Manau, kad kankinti žmones yra blogai, bet negaliu to nuodugniau paaikškinti [...] manau, kad kankinti žmones yra blogai dėl paties kankinimo. Taip pat galima sakyti, kad mano pasirinkimas iš to, kad būsiu kankinamas, ir to, kad man bus duotas bokalas alaus, yra savavališkas, nes jokia kita priežastis negali būti pateikta, kaip tik ta, kad kankinimas yra tai, kas jis yra, ir bokalai alaus yra tai, kas jie yra“ (10, 20–21).

⁸ J. Locke'o nuomone, kiekvienas mintyse lyg pasirašo sutartį, perimdamas jo šalyje esančią nuosavybę, o kartu įsipareigoja apriboti savo savivalę, paklusti esamai visuomenės tvarkai. Šis menamas pasirašymas būtų puikus netiesioginio pažado, reiškančio įsipareigojimą jį vykdyti, pavyzdys.

principų, ji tegali kai kuriuos iš jų atmesti, parodydama, kad kai kurie preskripcijų junginiai yra logiškai negalimi.

Atsargiau negu prieš Moore'o kritiką bandoma grįžti prie moraliai reikšmingų dalykų apibrėžimo natūraliais faktais. B. Blanshardas fakto ir vertybės santykio problemą aiškina remdamasis žmogaus prigimtimi. Ją laiko žmogiška tik tuomet, jei ji nukreipta į tikslus, jei ji turi tam tikrų impulsų ir troškimų. Gėris esąs tai, kas tiesiogiai arba instrumentiškai patenkina žmogiškus siekimus, tikslus, norus, poreikius, kas teikia malonumą. Bent vieno iš šių požymių pakanka, kad tokį požymį turintį dalyką ar situaciją laikytume bent daliniu gėriu. Jei dalykui ar situacijai nėra būdingas nei vienas iš šių požymių, ji negali būti gėris. Gėris yra santykiškas, jo kiekį apsprendžia pastangos, siekiant pasitenkinimo arba tikslų išsipildymo. Kas yra gera, galime nustatyti empiriškai nagrinėdami, ko žmonės siekia, ką mėgsta. Akivaizdu, kad ši teorija yra nuosekli tik tuomet, kai darome prielaidą, jog žmogiškai prigimčiai yra būdingi tik geri troškimai. Prigimtis Blanshard'o teorijoje nelaikoma nekintančia, priešingai, aiškinama, kad ji istoriškai formuojasi, taigi ir žmogaus tikslai nėra pastovi duotybė. Tad gėris tampa priklausomu nuo kultūros tradicijos.

Ph. Foot, kaip ir ilgalaikė etikos tradicija bei ką tik minėtas autorius, moralės šaltiniu laiko žmogiškąją prigimtį. Ji plėtoja Aristotelio mintį, kad dorybė yra tai, kas žmonėms yra sunku. Autorė siūlo modifikuoti šią sampratą, nes mano, jog tokia teorija rėmėsi įsitikinimu, kad žmogaus prigimčiai pernelyg būdinga paklusti hedonistiniams, jausminiams polinkiams. Ji pripažįsta, kad ne kiekviena dorybė ir ne kiekvienam žmogui yra sunki. Jos siūlomą gero poelgio apibrėžimą galėtume laikyti negatyviu. Paiteikus faktinį žmogaus prigimties aprašymą, ma-

tyti, kas tai prigimčiai nebūdinga, ir tai laikoma dorybėmis. Įprasta manyti, kad elgtis kaip noriu, kaip yra normalu bei priimta, dar nėra dorybė, tačiau argi visų negatyvių dispozicijų prišybės yra dorybės, lemiančios dorus poelgius? Foot analizuoja sveikata, kaip visų galinčių priklausyti žmogui gėrybių pamatą, ir dorybes, kaip sėkmingos veiklos pamatą. Autorės nuomone, privalomybė gali būti logiškai išvesta iš esaties: „privalo' galėtų būti išvesta tik iš premisų grupės, kurios nurodo tokius dalykus kaip sužalojimas, laisvė ir žala“ (2, 12). Tad ir dorybės, jos nuomone, išvestinos iš faktinių teiginių apie žmogaus veiklą. Tačiau problemiškas lieka būtent moralinių sąvokų išvedimas iš tokių faktinių teiginių. Gerai žinoma, kad ne visos Aristotelio nagrinėjamos dorybės yra *moralinės* dorybės¹¹. Galbūt būtent dėl šios dorybės sąvokos dviprasmybės Foot teigia, kad teiginys apie dorovingą poelgį neimplikuoja pirmenybės teikimo prasmės. Jos pavyzdys apie drąsą rodo, kad, pripažindama ką nors drąsiu, neturiu galvoje to, kad aš pati privalau būti drąsi (2, 96). Vargu ar autorė galėtų paneigti, kad esama atveju, kai poelgio, reikalaujančio drąsos, pripažinimas vertingu implikuoja tai, kad reikalavimą analogišku atveju elgtis drąsiai taikyčiau ir sau. Taip būna būtent tais atvejais, kai bailumas tampa amoralaus poelgio priežastimi, bet, žinoma, ne visos bailumo apraiškos yra amoralios. Vėliau autorė konkretizuoja doro elgesio sampratą, pasitelkdama valios sąvoką. Ji skiria keletą pozityvių savybių rūšių. Tai yra kūniškos gėrybės: stiprybė, sveikata; intelekto privalumai: atmintis, susikaupimas; praktiniai įgūdžiai: mokėjimas kurti dirbinius. Dar viena pozityvia savybe ji laiko gerą valią. Matyt, gerą valią apibrėžia būtent

¹¹ Moore'as siūlo jų net nevadinti dorybėmis, o tiesiog privalumais, nes dabartiniu metu ši sąvoka įgijo aiškiai moralinę prasmę (16, 324).

šis nepriklausymas nėra vienai iš išvardytų gėrybių grupių. Taigi ir geros valios¹² paaiškinimas yra tik negatyvus. Foot pateikia gero poelgio apibrėžimą: „į 'pozityvios moralinės vertės' poelgį, ar, kaip galėtume sakyti, pozityviai gerą poelgį, turėtume žvelgti kaip į tokį, kuris atitinka dorybę, kurią aš suprantu kaip priešybę nedorybei, ir dar kaip į tokį, kuriam tokia dorybė reikalinga“ (3, 459). Dėl dorybės sąvokos dviprasmiškumo ir tik negatyvaus geros valios apibrėžimo lieka neaišku, ar visi pirmoms trimis grupėms nepriklausančių žmogaus elgesio tipų papildymai yra moralškai reikšmingi bei kokiais kriterijais remiantis tikėtų spręsti, kada ir kur reikia kurios nors moralinės dorybės. Matyt, tai liudija, kad etikoje vien loginės išvados iš žmogaus prigimties faktinio aprašymo neatstoja vertinimų.

Bendrą moralinio pobūdžio žmogaus prigimties dalį pripažįsta ir S. Toulminas, tik pabrėžia, kad jos apraiškos būna labai skirtingos. Požiūriai į moralę ir jos sąvokos skiriasi dar labiau, net ir etinės teorijos pateikia įvairiausias jų sampratas. Autoriaus nuomone, „net jei priimame vieno ypatingai pagrįsto mąstymo apie moralės problemas idealą, lieka kazusas, kad skirtingose klasėse, kultūrose ir laikotarpiuose žmonių faktiškų moralinių įsitikinimų ir idėjų detalės svarbiai keitėsi“ (26, 292). Norint suprasti jų „racionalumą“, reikia tirti istorinį, kultūrinį, psichologinį kontekstą. Tiesa, pagrindimo problemos ištinka ne vien etiką, ji yra „neobjektyvi“ kaip ir kiti mokslai. Galiausiai etika atsiremia į epistemologijos problemas. Daugelis dalykų nėra

ra racionaliai pagrindžiami. Tai yra ir kitų žmonių būsenos bei mąstymo suvokimas, ir kalbos supratimas, ir ateities numatymas, ir mokslo bei meno kūryba. Autoriaus šmaikščiais žodžiais, bendriausių principų patvirtinimas yra problemiškas net „gryniausiai iš gryną matematikų“ (26, 129). Kalbėdamas ne vien apie etikos, bet ir apie viso patyrimo racionalumo problemškumą, Toulminas lyg ir radikalai nekeičia savo ankstesnės nuostatos, kad etiniai sprendiniai gali būti savitai pagrįsti. Ankstesniame veikale „Proto vietos etikos moksle klausimu“¹³ (1950) jis pripažįsta, kad visi moralės teiginiai gali būti pagrįsti. Žinoma, nesą loginio metodo, parodančio bent vieną priimtą elgesio principą, kuriuo galėtume vadovautis kiekvienu atveju. Kita vertus, autorius bando įrodyti, kad ir bendrų elgesio principų, ir atskirų elgesio atvejų teisingumas gali būti pagrįstas. Pasak Toulmino, „kol apsiribojama atskiru moralės kodeksu, poelgiui negali būti pateiktas joks bendresnis 'pagrindas' negu tas, kuris jį susieja su šio kodekso viduje [galiojančia] praktika ar principu“ (25, 148). Kai pagrindžiama nauja, teisingesnė už paplitusias normas, taisyklė, autoriaus žodžiais, „poelgio pateisinimas yra paverčiamas 'principo turiniu' ir dėl to pasikeičia atitinkami loginiai kriterijai“ (25, 151). Taigi ir etikoje, ir kasdienėje patirtyje, ir moksluose mes veikiame tam tikrų apibrėžtų, bet kintančių įsitikinimų ribose. Viskas remiasi istoriškai susiformuojančiu „sveiku protu“. Autorius teigia, jog kas yra gera, kaip ir daugelis kitų dalykų, „priklauso nuo to, kas ir kur mes esame“ (26, 202).

Vadovaujantis S. Hampshire'o siūlymu, tekutį nesiekti bendriausiųjų moralės teiginių. Etikos tikslas esąs aiškinti vieninius elgesio atve-

¹² Straipsnyje „Moraliniai įsitikinimai“ (1958–1959) kritikuodama kitus, Foot remiasi Wittgensteino mintimi (2, 86), tad galima būtų jai prieštarauti, pasiremiant dar viena chrestomatine to paties autoriaus teze: „negalima kalbėti apie valią kaip apie etiškų dalykų nešiotę“ (29, 110 (6.423)), o jeigu galima, tai tik tuomet, kai ją pozityviai interpretavome.

¹³ Remituosi A. Degučio šios knygos pavadinimo vertimu.

jus, stebėti pasikartojimus ir pateikti juos kaip teigiamus arba neigiamus pavyzdžius. Kokiais argumentais paremta tokia išvada? Kaip ir anksčiau aptarti analitiniai etikai, jis pripažįsta, kad daugelis nesutarimų dėl dorovinių vertinimų kyla iš skirtingų įsitikinimų apie esamus faktus. Mums būna duoti ne faktai, bet situacija, faktus reikia išskirti, jų neįmanoma vienodai aprašyti ir visiškai atriboti. Nustatyti faktus reiškia analizuoti ir interpretuoti situaciją; nuo to, kaip mes ją suvokiame, priklauso mūsų apsprendimas. Tokių nesutarimų negalime laikyti nesutarimais specifiškai doroviniais klausimais. Nesutarimai būtent doros klausimais, autoriaus nuomone, kyla iš nesutarimų dėl sąvokų reikšmės. Žinoma, nesutariama ne dėl pačių žodžių, o dėl kriterijų, kada tiktų vartoti vieną ar kitą bendrą situaciją įvardijantį terminą. Tad nesutarimai kyla dėl vertinamosiomis sąvokomis išreikštos dalykų padėties. Vėliau autorius bando neigti esaties ir privalomybės priešstatą. Knygoje „Nekaltumas ir patirtis“ (1991)¹⁴ jis griežtai teigia: „pareiškiu, kad vertinamųjų ir preskriptyvinių sprendinių išvedimas iš empirinių sprendinių ir *vice versa* gali būti pagrįstas“ (7, 110). Ši mintis grindžiama trim aspektais. Pirma, ką nors įvertinti esą įmanoma tik tame kontekste, kuriame šis kas nors yra. Antra, autorius sieja moralinius sprendinius su sprendiniais apie galimybes ir būtinybes. Mąstant apie juos, būtina numanyti galimus pasaulius, kurie kai kuriais bruožais sutampa su esamuoju, o kai kuriais (būtent tais, kurie tyrinėjami) nuo jo skiriasi. Šie bruožai yra sureikšminami, bet patys savaime jie niekuo neišsiskiria. Išsiskiriančiais jie tampa tik dėl mūsų tyrinėjimų tikslų. Analogiškai mes išskiriame priežastis moralinėms rekomendacijoms. Kitas bendras samprotavimo apie galimybes ir

morale bruožas yra nuolatinių pasikartojimų pastebėjimas. Žinoma, negali būti įrodyta, kad jie kartosis ir ateityje, bet pastovumas yra svarbi viso mąstymo prielaida. Moralei jo pastebėjimas svarbus ir kaip patirties plėtra, o patirtis įgalina apgalvotai elgtis. Trečia, faktai, klasifikacijos ir vertinimai esą išskiriami tik teoriško mąstymo. Kasdienybėje jie yra glaudžiai susiję. Hampshire'as pateikia įvykio veiklo veiksmazodžių bei impresionistinių ir fizionominių būvardžių pavyzdžius. Faktinis ir vertinamasis aspektai juose yra sunkiai išskiriami. Šmaikščiu autoriaus posakiu, „reikia daugiau pastangų norint išvysti žmogaus akių spalvą, negu draugiškumo arba priešiško išraišką jose“ (7, 97).

Pastovūs dalykai žmonių patirtyje ir jausmuose, Hampshire'o nuomone, galėtų tapti moralinių sprendimų pamatu. Tai būtų visuotinis sutarimas dėl blogio¹⁵, kurį sąlygoja nepatenkinami pamatiniai gyvų būtybių poreikiai. Nesą įmanoma įrodyti, kad laisvė yra geriau negu koncentracijos stovykla, bet daugelis, nepriklausomai nuo to, kaip jie supranta gerį, rinktųsi laisvę. Pastovius jausmus autorius laiko atitinkančiais empirinius pasikartojimus, tokius kaip traukos dėsnis, dienos ir nakties kaita. Pasak jo, bendros žmonių gyvenimo sąlygos užtikrina patirties bendrybes, bet skirtingi to gyvenimo būdai yra nesutapimų ir nesutarimų šaltinis. Kitaip nei kiti konteksto įtakos tyrinėtojai, Hampshire'as ypač pabrėžia etinių įsitikinimų skirtumus, kylančius dėl individualios patirties. Jo žodžiais, „įsitikinimai apie gerį paprastai būna labiau asmens pasitenkinimo ir nusivylimo patirties, jo temperamento, talentų ir vaizduotės įtakos jo

¹⁴ Parašyta 1987–1988 metais.

¹⁵ Žinoma, lengviau sutarti dėl to, kas yra bloga, negu dėl to, kas yra gera. Bet šis empirinis pastebėjimas buvo tematizuotas falsifikacijos teorijoje. Tad tai, kad minties pradiniu tašku pasirenkamas blogis, leidžia įtarti minėtos teorijos įtaką.

gyvenimui ir aplink jį vyraujančios elgsenos ne-gu tikro mąstymo ir abstraktaus protavimo padariny“ (7, 104).

Pabaigsiu viltimi, išplėsdama Hare'o argu-mentą. Jis teigia, jog, „žmogus yra vertinanti būtybė, ir tikėtina, kad tokia ir liks“ (11, 39). Nyksta tik aiški vertybių hierarchija, o teorijos negali padėti verifikuoti, kuri iš hierarchijų yra siektina. Bet žmogus yra ir vertybes vertinanti būtybė, taip sudaranti jų hierarchijas ir jas pa-čias įvertinanti. Tad galbūt žymioji J. Goethe's frazė apie sausas šakas ir žiedus aktualumo ne-praras.

LITERATŪRA

1. Austin J. How to do Things with Words / ed. by J. Urmson. New York: Oxford University Press, 1970.
2. Foot Ph. Introduction. Moral Beliefs // Theories of Ethics / ed. by Ph. Foot. Oxford: Oxford Univer-sity Press, 1979.
3. Foot Ph. Virtues and Vices // Ethics. An Intro-duction / ed. by H. Gene Blocker. Haven Publica-tions, 1986.
4. Frankena W. The Naturalistic Fallacy // Theories of Ethics / ed. by Ph. Foot. Oxford: Oxford Univer-sity Press, 1979.
5. Garver N. This Complicated Form of Life. Es-says on Wittgenstein. Chicago and La Salle, Illinois: Open Court, 1994.
6. Gellner E. Postmodernizmas, protas ir religija. Vilnius: ALK Pradai, 1993.
7. Hampshire S. Innocence and Experience. Camb-ridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1991.
8. Hare R. The Language of Morals. London, Ox-ford, New York: Oxford University Press, 1967.
9. Hare R. Freedom and Reason. London, Oxford, New York: Oxford University Press, 1972.
10. Hare R. Essays on the Moral Concepts. Berke-ley and Los Angeles: University of California Press, 1972.
11. Hare R. Applications of Moral Philosophy. Ber-keley and Los Angeles: University of California Press, 1972.
12. Kalenda Č. Prie metaetikos ištakų // Etikos etiudai 9. Dorovė ir teisė. Vilnius: Mintis, 1985.
13. MacIntyre A. Trumpa etikos istorija. Vilnius: Charibdė, 2000.
14. Moore G. Principia Ethica. Cambridge: At the University Press, 1962.
15. Moore G. Is Goodness a Quality? // Moore G. Philosophical papers. New York: Collier Books, 1966.
16. Moore G. Philosophical Studies. London: Rout-ledge and Kegan Paul LTD, 1960.
17. Miniotaitė G. Intuityvizmo etika // Etikos etiudai 6. Dorovinės vertybės. Vilnius: Mintis, 1982.
18. Miniotaitė G. Reliatyvizmas ir tolerancija. Vil-nius: LFSI, 1997.
19. Newen A., von Savigny E. Įvadas į analitinę fi-losofiją. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
20. Nowell-Smith P. Ethics. New York: Philosophi-cal Library Inc., 1957.
21. Ross W. The Right and the Good // Ethics Selections from Classical and Contemporary Writers / ed. by O. Johnson. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1984.
22. Ross W. Foundations of Ethics. Oxford: The Clarendon Press, 1949.
23. Searle J. Speech Acts: an essay in the philosop-hy of language. Cambridge: At the University Press, 1970.
24. Stevenson C. Ethics and Language. New Haven Yale University Press, 1944.
25. Toulmin S. An Examination of the Place of Reason in Ethics. Cambridge: At the University Press, 1964.

26. Toulmin S. *Knowing and Acting*. New York: Macmillan Publishing Co., Inc. 1976.

27. Wisdom J. *Gods // Contemporary Analytic and Linguistic Philosophies* / ed. by E. Klemke. New York: Protetheus Books, 1983.

28. Wittgenstein L. *A Lecture on Ethics // The Philosophical Review*. T. 74. Nr. 1. Bruges: The St Catherine Press LTD, 1965.

29. Vitenšteinai L. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1995.

ANALYTIC ETHICS WITHIN THE CONTEXT OF THE IDEAS OF LOGICAL POSITIVISM AND POSTPOSITIVISM

Rūta Marija Vabalaitė

Summary

The article deals with an evolution of analytical ethics. The merits and deficiencies of Moore's criticism of metaphysical ethics are examined. The beliefs of deontological intuitivists that there are some judgements of duties that are analytically true are investigated. Attention is paid to the Stevenson's recognition that ethical judgements could be partly confirmed and to his analysis of the contextual background of such judgements. The latest analytic ethics analyses partial confirmation of the already accepted judgements. However, the rightness of acceptance of the general principle of conduct remains unfounded. It is asserted that it is possibly to deduce particular imperatives, if

one accepts such a principle. The significance of the social context is started to be recognised. Some theories make efforts to deduce the ethical statements from the facts of human nature but such efforts may be questionable. The investigation of merely particular moral judgements became the object of analytic ethics. Such a destiny does not befall analytic ethics solely. Epistemology and analytic aesthetics has abandoned the program of the precise logical science and turned to the examination of the historical (including contemporary) context too.

Key words: good, duty, confirmation, evaluative, factual.

Įteikta 2000 06 29